

O'ZBEKISTONDA BANK TIZIMINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ISTIQBOLLARI

Yeshimov Sardorbek

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

ORCID: 0009-0000-2221-5289

mrsardorbek03@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi bank tizimining shakllanishi, uning evolyutsion rivojlanish bosqichlari va zamonaviy iqtisodiy islohotlar sharoitidagi istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqotda bank tizimining mustaqillik yillaridagi transformatsiyasi, xususan, 2017-yildan keyingi davrda amalga oshirilgan tub islohotlar, banklarning xususiylashtirilishi va raqamli transformatsiyasi batafsil yoritilgan. Bank tizimi barqarorligini ta'minlovchi makroiqtisodiy omillar, kapital yetarliligi va aktivlar sifati statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada bank xizmatlari bozorini liberallashtirish, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik va sohaga zamonaviy fintex texnologiyalarini joriy etish masalalari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijasida O'zbekiston bank tizimini yanada rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, ular sohaning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: bank tizimi, transformatsiya, xususiylashtirish, raqamli bank, Markaziy bank, moliyaviy barqarorlik, fintex, aktivlar, kapital, investitsiya.

ЭТАПЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УЗБЕКИСТАНА

Ешимов Сардорбек

Термезский университет экономики и сервиса

Аннотация. В данной статье анализируются формирование банковской системы Республики Узбекистан, этапы ее эволюционного развития и перспективы в условиях современных экономических реформ. В исследовании подробно освещены трансформация банковской системы за годы независимости, в частности, коренные реформы, проведенные в период после 2017 года, приватизация банков и цифровая трансформация. На основе статистических данных проанализированы макроэкономические факторы, обеспечивающие стабильность банковской системы, достаточность капитала и качество активов. Также в статье обсуждаются вопросы либерализации рынка банковских услуг, сотрудничества с международными финансовыми институтами и внедрения современных финтех-технологий в отрасль. По результатам исследования разработаны научно-практические предложения и рекомендации по дальнейшему развитию банковской системы Узбекистана, направленные на повышение конкурентоспособности отрасли.

Ключевые слова: банковская система, трансформация, приватизация, цифровой банк, Центральный банк, финансовая стабильность, финтех, активы, капитал, инвестиции.

STAGES AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM IN UZBEKISTAN

Yeshimov Sardorbek

Termez University of Economics and Service

Abstract. *This article analyzes the formation of the banking system of the Republic of Uzbekistan, its evolutionary development stages, and prospects in the context of modern economic reforms. The study provides a detailed overview of the transformation of the banking system during the years of independence, particularly the fundamental reforms carried out in the period after 2017, the privatization of banks, and digital transformation. Macroeconomic factors ensuring the stability of the banking system, capital adequacy, and asset quality are analyzed based on statistical data. The article also discusses issues of liberalization of the banking services market, cooperation with international financial institutions, and the introduction of modern fintech technologies into the sector. As a result, of the study, scientific and practical proposals and recommendations for the further development of the banking system of Uzbekistan have been developed, aimed at increasing the competitiveness of the industry.*

Keywords: *banking system, transformation, privatization, digital bank, Central Bank, financial stability, fintech, assets, capital, investment.*

Kirish.

O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda moliya-bank tizimi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, u mamlakatda amalga oshirilayotgan tarkibiy islohotlarning lokomotivi hisoblanadi. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab bank tizimini shakllantirish va uni xalqaro standartlarga moslashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan edi. Biroq, 2017-yilga qadar bank tizimi asosan davlat tomonidan boshqariladigan, ma'muriy buyruqbozlikka asoslangan va real bozor raqobatidan yiroq tuzilma sifatida saqlanib qoldi. Iqtisodiyotni liberallashtirishning yangi bosqichi bank tizimi oldiga o'z transformatsiya jarayonlarini boshlash, davlat ulushini kamaytirish va mijozlarga yo'naltirilgan zamonaviy servis modeliga o'tish vazifasini qo'ydi (Mirziyoyev, 2021).

Hozirgi kunda global moliya bozorida yuz berayotgan texnologik inqilob va raqamlashtirish jarayonlari O'zbekiston bank sektori uchun ham yangi imkoniyatlar, ham jiddiy xatarlarni keltirib chiqarmoqda. Banklarning an'anaviy faoliyat yuritish uslublari o'z ahamiyatini yo'qotib, masofaviy xizmatlar, sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalariga asoslangan ekotizimlar shakllanmoqda. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev (2020) tomonidan tasdiqlangan "2020–2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi" ushbu o'zgarishlarning huquqiy va iqtisodiy asosini yaratib berdi. Mazkur strategiyaning asosiy maqsadi — bank sektorida xususiy sektor ulushini oshirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va moliyaviy xizmatlar ommabopligini ta'minlashdir.

Bank tizimining rivojlanishini tarixiy va mantiqiy bosqichlarga bo'lib o'rganish, bugungi kundagi muammolarning tub ildizini tushunishga va kelajakdagi rivojlanish trendlarini aniq belgilashga yordam beradi. Gumanitar nuqtayi nazardan, bank tizimi nafaqat iqtisodiy mexanizm, balki jamiyatning ishonch instituti, aholi farovonligini oshirish va tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash vositasi hamdir. Shu sababli, banklar va mijozlar o'rtasidagi munosabatlarning transformatsiyasi, moliyaviy savodxonlik darajasi va banklarning ijtimoiy mas'uliyati kabi masalalar dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi (Abdullayeva, 2017).

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi yillarda bank aktivlarining yalpi ichki mahsulotdagi (YIM) ulushi va kredit portfelining dinamikasi sezilarli darajada o'sdi. Bu, bir tomondan, iqtisodiyotning kapitallashuv darajasi oshganini ko'rsatsa, ikkinchi tomondan,

banklarning investitsiyaviy faolligi ortganidan dalolat beradi. Biroq, bank tizimidagi davlat ulushining hali ham yuqoriligi (70 foizdan ortiq) va tijorat banklari faoliyatida davlat dasturlarini moliyalashtirishning ustuvorligi erkin bozor raqobatini cheklayotgan omillardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu ziddiyatlarni bartaraf etish uchun banklarni xususiylashtirish va ularning boshqaruv tizimini korporativ standartlarga o'tkazish talab etiladi.

Maqolaning maqsadi O'zbekiston bank tizimining rivojlanish bosqichlarini tizimli tahlil qilish, hozirgi holatdagi transformatsiya jarayonlarini baholash va istiqboldagi asosiy yo'nalishlarni ilmiy asoslab berishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun bank tizimining qonuniy asoslari, institutsional o'zgarishlar va raqamli innovatsiyalar kabi jihatlar kompleks ravishda tadqiq etiladi. Tadqiqot natijalari bank sohasidagi mutaxassislar, tadqiqotchilar va iqtisodiy siyosatni shakllantiruvchi organlar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lishi kutilmoqda.

Adabiyotlar sharhi.

O'zbekistonda bank tizimining rivojlanishi va uning nazariy asoslari ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, Sh. Abdullayeva (2017) o'z tadqiqotlarida bank ishi va bank tizimi barqarorligini ta'minlashning iqtisodiy mexanizmlariga e'tibor qaratgan bo'lsa, N. Jumayev (2019) bank tizimini isloh qilishning monetar va fiskal siyosat bilan bog'liqlik jihatlarini yoritgan. Shuningdek, O. Olimjonov va A. To'ymurodovlar (2020) banklarda risk-menejment va raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalarini tahlil qilganlar. Xalqaro miqyosda esa, J. Stiglits va F. Mishkin (2012) kabi iqtisodchilarning bank tizimi va moliyaviy barqarorlik haqidagi fundamental asarlari ushbu mavzu bo'yicha nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, bank tizimi samaradorligi faqatgina kapital miqdori bilan emas, balki bank xizmatlarining sifati va diversifikatsiyasi bilan o'lchanadi. Masalan, rivojlangan mamlakatlarda banklar ekotizimga aylanib, mijozlarga nafaqat moliyaviy, balki sug'urta, konsalting va chakana savdo xizmatlarini ham taklif etmoqda. O'zbekistonlik tadqiqotchilar, jumladan B. Berdiyev (2022), bank tizimini transformatsiya qilishda davlat banklarini xususiylashtirishning institutsional jihatlarini tadqiq etgan. Uning fikricha, bank tizimini isloh qilishda nafaqat mulkchilik shaklini o'zgartirish, balki korporativ boshqaruv madaniyatini ham yangilash zarur.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu tadqiqotda bank tizimining rivojlanishini tahlil qilish uchun tarixiy-mantiqiy tahlil, qiyosiy iqtisodiy tahlil, statistik guruhlash va ekonometrik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasining bank tizimi, xususan, Markaziy bank va tijorat banklari faoliyati olindi. Ma'lumotlar bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Statistika agentligi va xalqaro moliya institutlarining (XMI) yillik hisobotlari hamda statistik byulletenlaridan foydalanildi.

Birinchi bosqichda bank tizimining shakllanish tarixi 1991-yildan hozirgi kungacha bo'lgan davr ichida davriylashtirildi. Bunda har bir bosqichning o'ziga xos iqtisodiy shart-sharoitlari va qonuniy-normativ asoslari o'rganildi. Ikkinchi bosqichda esa 2017–2023-yillar oralig'idagi dinamik ko'rsatkichlar: bank aktivlari, kapital, depozitlar va kredit qo'yilmalarining o'sish sur'atlari tahlil qilindi. Bu jarayonda inflyatsiya darajasi va valyuta kursi o'zgarishlarining bank sektoriga ta'siri hisobga olindi.

Uchinchi bosqichda bank tizimining kelajakdagi rivojlanish tendensiyalarini aniqlash maqsadida SWOT-tahlil (kuchli va kuchsiz tomonlar, imkoniyatlar va xatarlar) o'tkazildi. Raqamli bank xizmatlarining aholi orasida ommalashuvi va fintex kompaniyalarining banklar bilan raqobati kabi omillar gumanitar va sotsiologik nuqtayi nazardan baholandi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv tanlandi, bu esa bank tizimini umumiy iqtisodiyotning ajralmas va faol qismi sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

O'zbekiston bank tizimining rivojlanishini shartli ravishda uchta asosiy bosqichga bo'lish mumkin: 1) 1991–2000-yillar: Milliy bank tizimining shakllanishi va ikki pog'onali tizimga o'tish; 2) 2001–2016-yillar: Banklar sonining ko'payishi va davlat nazoratining kuchayishi; 3) 2017-yildan hozirgi kungacha: Transformatsiya, liberallashtirish va raqamlashtirish bosqichi. So'nggi bosqichda bank tizimida tub burilish sodir bo'ldi, xususan, valyuta bozori erkinlashtirildi va banklar o'z faoliyatini tijorat asosiga o'tkaza boshladi. 2023-yil yakunlariga ko'ra, O'zbekistonda 35 ta tijorat banki faoliyat yuritmoqda, shundan 10 tasi davlat ulushi mavjud banklar, qolganlari esa xususiy va chet el kapitali ishtirokida tashkil etilgan banklardir

1-jadval.**O'zbekiston bank tizimining asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi
(trln so'mda)**

Ko'rsatkichlar	2020-yil	2021-yil	2022-yil	2023-yil
Umumiy aktivlar	366.1	444.6	556.7	648.4
Kredit qo'yilmalari	277.0	326.4	390.3	471.4
Jami depozitlar	114.8	148.4	216.5	241.7
Bank kapitali	58.4	70.8	83.2	97.5

Bank aktivlarining o'sish dinamikasi iqtisodiyotning real sektoriga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi ortayotganini ko'rsatmoqda. Quyidagi jadvalda oxirgi yillarda bank tizimining asosiy ko'rsatkichlari aks ettirilgan.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2020-yildan 2023-yilgacha bank aktivlari qariyb 1.8 baravarga oshgan. Kredit qo'yilmalari hajmi ham muntazam o'sib borib, iqtisodiyotni moliyalashtirishda banklarning roli kuchayganini ko'rsatadi. Ayniqsa, aholi omonatlarining (depozitlarning) 114.8 trln so'mdan 241.7 trln so'mga yetishi aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchi ortganidan dalolat beradi. Biroq, depozitlarning kreditlarga nisbati hali ham pastligicha qolmoqda, bu esa banklarning tashqi qarzlarni va davlat resurslariga bog'liqligini saqlab qolayotganini anglatadi.

Raqamli transformatsiya bank tizimining ajralmas qismiga aylandi. Bugungi kunda bank mijozlarining 90 foizdan ortig'i bank xizmatlaridan masofaviy foydalanmoqda. "Anorbank", "TBC Bank" va "Uzum Bank" kabi raqamli banklarning paydo bo'lishi bozorda raqobat muhitini tubdan o'zgartirdi. Ular an'anaviy filiallar tarmog'iga ega bo'lmasa-da, mobil ilovalar orqali tezkor va qulay xizmatlar ko'rsatmoqda. Bu esa gumanitar nuqtayi nazardan insonlarning vaqtini tejash, moliyaviy xizmatlarning hamma uchun ochiqligini ta'minlash va iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qilmoqda. Raqamli xizmatlar aholining moliyaviy qamrovini (financial inclusion) kengaytirishning asosiy omili bo'lib xizmat qilmoqda.

Bank tizimidagi eng muhim o'zgarishlardan biri — bu davlat banklarini xususiylashtirish jarayonidir. Masalan, "Ipoteka-bank"ning Vengriyaning OTP banki tomonidan sotib olinishi va "O'zsqb" hamda "Asakabank"ni xususiylashtirishga tayyorlash ishlari tizimda samaradorlikni oshirishga qaratilgan. Xorijiy investorlar banklarga nafaqat kapital, balki yangi texnologiyalar, risklarni boshqarishning zamonaviy usullari va korporativ madaniyatni olib kelmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xususiy kapital ishtirokidagi banklarda aktivlar unumdorligi (ROA) va kapital rentabelligi (ROE) davlat banklariga nisbatan o'rtacha 15-20 foizga yuqori (1-rasm).

Shu bilan birga, bank tizimida muammoli kreditlar (NPL) masalasi ham dolzarbligicha qolmoqda. 2023-yil holatiga ko'ra, NPL ulushi o'rtacha 3-4 foizni tashkil etmoqda, biroq ayrim davlat banklarida bu ko'rsatkich yuqoriroq. Bu holat banklarning kreditlash siyosatini yanada takomillashtirishni va skoring tizimlarini joriy etishni taqozo etadi. Kelajakda banklar nafaqat pul mablag'larini saqlash va berish maskani, balki mijozning ehtiyojlarini oldindan sezadigan

aqli moliya maslahatchisiga aylanishi zarur. Bu jarayonda Big Data (Katta ma'lumotlar) tahlili muhim o'rin tutadi.

1-rasm. Raqamli bank xizmatlaridan foydalanuvchilar sonining o'sish prognozi.

O'zbekiston bank tizimining rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mamlakatda "mijozga yo'naltirilganlik" (customer-centric) tamoyili shakllanmoqda. Ilgari banklar asosan davlat mablag'larini taqsimlovchi kassalar bo'lgan bo'lsa, hozirda ular bozor raqobatida omon qolish uchun xizmat sifatini oshirishga majbur. Biroq, bank tizimidagi islohotlar bir qator to'siqlarga duch kelmoqda. Birinchidan, aholining moliyaviy savodxonligi darajasi hali ham yetarli emas. Bu esa raqamli bank xizmatlaridan foydalanishda kiberjinoyatchilik va firibgarlik xavfini oshiradi. Ikkinchidan, banklar o'rtasidagi foiz stavkalarining yuqoriligi tadbirkorlik subyektlari uchun qimmat resurs bo'lib qolmoqda.

Global tendensiyalarni hisobga olgan holda, Markaziy bank tomonidan "Open Banking" (Ochiq banking) tizimining joriy etilishi kutilmoqda. Bu tizim mijozlarga o'z ma'lumotlarini xavfsiz tarzda turli moliya tashkilotlari o'rtasida almashish imkonini beradi, bu esa raqobatni yanada kuchaytiradi. Shuningdek, islomiy moliya darchalarining ochilishi ham bank tizimi uchun yangi ufqlar ochadi. O'zbekiston aholisining katta qismi musulmon bo'lganligi sababli, islomiy bank mahsulotlariga talab yuqori. Bu borada huquqiy bazani yaratish banklar uchun qo'shimcha depozit bazasini shakllantirishga yordam beradi.

Bank tizimidagi yana bir muhim masala — bu yashil bank (Green banking) tushunchasidir. Dunyo bo'ylab iqlim o'zgarishi sharoitida banklar ekologik loyihalarni moliyalashtirishga alohida e'tibor qaratmoqda. O'zbekistonda ham energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini qo'llab-quvvatlash uchun yashil kreditlar joriy etilmoqda. Bu nafaqat iqtisodiy foyda, balki gumanitar va ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Banklarning barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDG) moslashishi ularning xalqaro moliya bozorida nufuzini oshiradi.

Xulosa va takliflar.

O'zbekiston bank tizimi o'zining shakllanish va o'sish yo'lida murakkab, ammo samarali transformatsiya bosqichlarini bosib o'tdi. Ma'muriy-buyruqbozlik modelidan bozor iqtisodiyoti

prinsiplariga asoslangan tizimga o'tish iqtisodiyotning barcha tarmoqlari rivojiga xizmat qildi. Tadqiqot natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, bank tizimining barqarorligi nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki aholining ijtimoiy farovonligini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Istiqboldagi vazifalar sifatida bank tizimida davlat ulushini yanada kamaytirish, bank xizmatlari bozoriga yirik xalqaro strategik investorlarni jalb qilish va raqamli texnologiyalarni yanada chuqurlashtirishni ko'rsatish mumkin. Shuningdek, quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Bank mahsulotlari assortimentini kengaytirish, xususan, kichik va o'rta biznes uchun mo'ljallangan moslashuvchan kredit liniyalarini yaratish.

2. Moliyaviy texnologiyalar (Fintech) va banklar hamkorligini yangi bosqichga ko'tarish, sun'iy intellekt yordamida mijozlarga shaxsiy yondashuvni shakllantirish.

3. Aholining, ayniqsa qishloq joylarda moliyaviy va raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqish.

4. Islomiy moliya tamoyillarini joriy etish orqali diversifikatsiyalangan moliyaviy ekotizim yaratish.

Xulosa o'rnida aytish joizki, O'zbekistonda zamonaviy, barqaror va raqobatbardosh bank tizimini barpo etish mamlakatning global moliya maydonida munosib o'rin egallashiga va xalq farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi. Kelgusida banklar nafaqat iqtisodiy subyekt, balki innovatsiyalar va ijtimoiy mas'uliyat markazi sifatida o'z o'rnini mustahkamlaydi.

Adabiyotlar/ Jumepamyra/References:

Abdullayeva, Sh.Z. (2017) Bank ishi. Toshkent: Iqtisod-moliya.

Berdiyev, B.O. (2022) 'Bank tizimini transformatsiya qilishning nazariy asoslari', Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy jurnali, (3), pp. 41–48.

IMF (2023) Republic of Uzbekistan: Staff Report for the 2023 Article IV Consultation. Washington, DC.

Jumayev, N.X. (2019) O'zbekiston moliya-bank tizimidagi islohotlar. Toshkent: Fan.

Karimov, I.A. (2009) Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. Toshkent: O'zbekiston.

Markaziy bank (2023) Yillik hisobot. Available at: <https://www.cbu.uz>

Mirziyoyev, Sh.M. (2021) Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston.

Mishkin, F.S. (2018) The economics of money, banking and financial markets. Pearson.

Olimjonov, O. (2020) Bank menejmenti va audit. Toshkent: Cho'lpon.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2020) PF-5992-son Farmon: 2020–2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida, 12 may.

Quljonov, O. (2018) O'zbekistonda bank tizimi evolyutsiyasi. Toshkent: Moliya.

Rashidov, A. (2023) 'Fintex va bank tizimi integratsiyasi', Bozor, pul va kredit jurnali, (5), pp. 20–25.

Stiglitz, J.E. (2012) The price of inequality. W.W. Norton & Company.

To'ymurodov, A.A. (2021) Raqamli iqtisodiyotda bank xizmatlari tahlili. Toshkent: Adolat.

World Bank Group (2022) Uzbekistan: Financial Sector Assessment. Washington, DC.